
VERSENYKÉPESSÉG

REGIONÁLIS VERSENYKÉPESSÉG ÉS KOHÉZIÓ AZ EURÓPAI UNIÓBAN¹

(Regional Competitiveness and Cohesion
in the European Union)

FARKAS BEÁTA – LENGYEL IMRE

Kulcsszavak:

versenyképesség kohézió regionális versenyképesség fenntartható gazdasági növekedés

Tanulmányunkban azt a folyamatot mutatjuk be, amelynek során az elmúlt évtizedben a versenyképesség az EU regionális politikájának egyik kulcsfogalmává, a kohézió alapvető eszközévé vált. Úgy véljük, hogy a versenyképesség felértékelődése jól érzékelheti az EU regionális politikájának bizonyos szemléletváltását. A területi kohézióban a méltányosság helyett inkább a hatékonyságra helyeződik a hangsúly, a homogénnek feltételezett régiók támogatását felváltja a térbeli koncentrációk (városok) preferálása, a területi különbségek korábbi sematikus megítélése egyre árnyaltabbá válik stb., amely változások a magyar regionális politikára is döntő hatással lesznek.

Bevezetés

Az Európai Unióban (EU) a harmonikus, kiegyensúlyozott területi fejlődés megvalósítását célzó regionális politika évek óta a régiók versenyképességének javítását tartja a kohézió egyik leghatékonyabb eszközének. Már az első kohéziós jelentés a Strukturális Alapok legfontosabb feladatának tekintette a kevésbé fejlett régiók versenyképességének növelését (CEC 1996, 122), a második kohéziós jelentés pedig a valós konvergencia alapvető tényezőjének tartja a versenyképességet (CEC 2001, 37). A régiókkal célirányosan foglalkozó dokumentumok méginkább kiemelik a versenyképesség jelentőségét, többek között az 1994-ben elfogadott, a régiókról szóló ötödik, valamint az 1999 februárjában megtárgyalt hatodik (egyben utolsó) periodikus regionális jelentés központi fogalma a versenyképesség, részletesen tárgyalva javításának eszköztárát (CEC 1994; CEC 1999b). Továbbá a Strukturális Alapok és a Kohéziós Alap 2000–2006 közötti koordinált felhasználására vonatkozó irányelvek is a versenyképességet határozzák meg alapvető eszközként a régiók gazdasági növekedésének és a foglalkoztatottságnak a javítására (CEC 1999c).

Az EU dokumentumaiban a versenyképesség kifejezésnek háromféle alkalmazása figyelhető meg: egyrészt az ún. „hétköznapi”, amikor a piaci versenyben való helytállás, a sikeresség szinonimájaként fordul elő mind a vállalatok, mind az országok és régiók esetében. Másrészt az iparpolitikával (industrial policy) kapcsolatban, amely alatt egyre inkább ipari/ágazati versenyképességi politikát (industrial competitiveness policy²) értenek. Harmadrészt közgazdasági tartalommal, amikor a

versenyképesség a globális verseny feltételei közötti fenntartható endogén gazdasági növekedést és meghatározó tényezőit jelenti.

Tanulmányunkban azt a folyamatot mutatjuk be, amelynek során az elmúlt évtizedben a versenyképesség az EU regionális politikájának egyik kulcsfogalmává, a kohézió alapvető eszközévé vált. Először a fontosabb dokumentumokat áttekintve a fogalom „fejlődését”, definíciójának tartalmi kérdéseit és kialakulását elemezzük, majd a régiókkal foglalkozó hatodik periodikus jelentést, az ott megadott definíciót és versenyképességi tényezőket vesszük sorra, amelyek egyaránt beépültek a második kohéziós jelentés megállapításaiba, valamint a Strukturális Alapokra vonatkozó, 2000-tól érvényes rendeletekbe. Úgy véljük, hogy a versenyképesség felértékelődése jól érzékelteti az EU regionális politikájának bizonyos szemléletváltását. A területi kohézióban a méltányosság helyett inkább a hatékonyságra helyeződik a hangsúly, a homogénnek feltételezett régiók támogatását felváltja a térbeli koncentrációk (városok) preferálása, a területi különbségek korábbi sematikus megítélése egyre árnyaltabbá válik stb., amely változások a magyar regionális politikára is döntő hatással lesznek.

A regionális versenyképesség fogalmának kialakulása az EU-ban

A versenyképesség régóta használatos fogalom, előtérbe kerülése a globalizáció megerősödésétől figyelhető meg. Általánosan elfogadott, hogy a globalizáció alapvetően átalakította a gazdaság és társadalom térbeli működését (Enyedi 2000). A globalizáció két alapvető folyamata, a dereguláció kibontakozása és a kommunikációs-informatikai technológiák, technikák elterjedése egyre kevésbé tették lehetővé a nemzeti kormányok számára, hogy közvetlenül befolyásolják a nemzetközi versenyt hagyományosnak tekinthető módon (pl. exporttámogatások, vámok és illetékek stb.), ezért kerültek előtérbe a közvetett módszerek és eszközök. Ezek a közvetett módszerek a vállalatok versenylőnyeit meghatározó háttérfeltételekre, üzleti és intézményi környezetre, azaz elsősorban a versenyképességet befolyásoló feltételekre irányulnak. A versenyképesség egy gyűjtőfogalom, első megközelítésben a piaci pozíció szerzésére, megtartására és javítására való hajlamot, a piaci versenyben való helyállás képességét, az üzleti sikerességet jelenti, egyaránt használatos a vállalatok, régiók és országok esetében (Török 1999).

Először a nyolcvanas évek elején az USA-ban jött létre Reagan elnök tanácsadó testületeként a Versenyképességi Tanács (President's Commission on Competitiveness), amely működése során nyilvánvalóan megpróbálta a versenyképesség fogalmát is értelmezni. Mind az OECD-ben, mind az EU-ban szintén erőfeszítések történtek a fogalom pontosítására, értelmezési körének tisztázására. A kilencvenes évek végére kikristályosodtak az egyes eltérő felfogások, és kialakult egy konszenzus arról, mit értünk a versenyképesség szunderd, másképpen egységes, kiterjesztett fogalmán (Lengyel 2000a). A vita döntően arról szólt, hogy országok és régiók esetében egyáltalán beszélhetünk-e „versenyről” és így versenyképességről, ha igen, akkor napjaink globális viszonyai között milyen közgazdasági

kategóriákkal írható le? Az EU-ban is szerteágazó vita folyt a versenyképességgel kapcsolatban, a gondolatok és vélemények formálódását a legfontosabb dokumentumok alapján tekintjük át.

A Delor's jelentés

A versenyképesség EU-n belüli felfogásának alakulására döntő, napjainkig megfigyelhető hatást gyakorolt a *növekedés, foglalkoztatottság és versenyképesség* alapkérdéseit áttekintő Fehér Könyv, a 21. század kihívásait rendszerező jelentés (CEC 1993). Ez a dokumentum abból az alapfeltevésből indult ki, hogy a három fejlődési pólus, a „triád” (Észak-Amerika, EU, Távol-Kelet) versenyét hosszú távon a gazdaság versenyképessége dönti el.

A jelentés leszögezi, hogy az EU gazdasága a jólét és a versenyképesség hagyományos bázisait tekintve megőrizte esélyeit, és létrehozható a célok egy olyan új szintézise, amely a társadalmi elvárásokból³ (munka, mint a társadalmi integráció tényezője és az esélyegyenlőség) és a gazdaság szükségleteiből (versenyképesség és munkahelyteremtés) áll össze. Ez egy új kihívás, mivel ellentétes tendenciák, gazdasági és társadalmi érdekek összeegyeztetéséről van szó. A gazdaság versenyképességének javítása, vagy fenntartása nem öncélú, hanem a társadalom jólétének, mindegyik állampolgár életszínvonalának növekedését kell szolgálnia. Az állampolgárok jóléte pedig a foglalkoztatottságtól és a munkahelyektől függ, így egy régió, ország tartósan akkor versenyképes, ha magas gazdasági növekedés mellett elegendő munkahelyet is tud teremteni.

A globális versenyképesség megfogalmazásakor a jelentés a *kompetitív előnyöket* fontosabbnak tartja a komparatív előnyöknél, mivel a „komparatív előnyök tradicionálisan a tényezőbbellátottsághoz kötődnek, pl. a természeti erőforrásokhoz, és meglehetősen merevek. A kompetitív előnyök minőségibb tényezőkön alapulnak és nagymértékben befolyásolják őket a vállalati stratégiák és közösségi politikák” (CEC 1993, 57). A termelési tényezők meglevő kapacitása és mobilitása kombinációjából a tényezők hatékony felhasználása jön létre, valamint kialakulhat egy társadalmi konszenzus a megtermelt jövedelem, a hozzáadott érték felosztásáról, amely jellemzők fontosabbak, mint a kezdeti tényezőbbellátottság, azaz a komparatív előnyök⁴. A jelentés fogalomhasználata Porter kompetitív előnyével rokonítható, viszont társadalmi elkötelezettsége miatt gazdaságon kívüli célokat is előtérbe helyez, döntően a foglalkoztatottság növelését, ezáltal a keletkező jövedelmek arányos eloszlását és a társadalmi, területi egyenlőtlenségek mérséklését (Porter 1990; Lengyel 2000b).

A jelentés megállapítása szerint az EU a 21. században jelentős kompetitív előnyvel⁵ bír, melynek összetevői:

- a potenciális munkaerőpiac, amelyet a társadalmi konszenzus miatt ki lehet aknázni,
- az értékes tudományos és technikai tudásbázis,
- a jelentős méretű integrált piac,

- az infrastruktúra minősége és sűrűsége,
- a vállalatok javuló pénzügyi feltételei,
- a kultúrák és a régiók sokszínűsége.

Az EU-ban négy kiemelkedő célkitűzést kell az iparnak (gazdaságnak) és a hatóságoknak együttesen megvalósítani ahhoz, hogy az iparági/üzletági versenyképesség javulásából adódóan a foglalkoztatás magasabb szintje jöjjön létre. Ez a négy cél az EU későbbi dokumentumaiban is megjelenik, néha formailag különböző megfogalmazásokban:

- támogatni kell az európai vállalatokat abban, hogy alkalmazkodni tudjanak a globalizálódó és kölcsönösen összefüggő új versenyhelyezethez,
- azokat a versenyelőnyöket kell egyre inkább hasznosítani, amelyek a tudásbázisú gazdasághoz kapcsolódnak,
- elő kell mozdítani az iparágak fenntartható fejlődését,
- csökkenteni kell a keresletre reagáló kínálat időbeli késését.

A Fehér Könyv nem definiálja pontosan, hogy mit ért versenyképességen, hanem a gazdasági növekedésből indul ki, viszont erőteljesen megfogalmazza a társadalmi elvárásokat is, a növekvő életszínvonalat és a kis jövedelmi különbségeket. Egy ország, régió fejlődése hosszabb távon akkor stabil, ha polgárai széles köre jólétben él, ha nem nagyok a jövedelmi egyenlőtlenségek, a gazdasági növekedésből adódó jövedelmeket a társadalom széles rétegei élvezik, ami csak a foglalkoztatottság magas szintje mellett érhető el.

Az ötödik periodikus regionális jelentés

A régiókról szóló *ötödik periodikus jelentés*, amely egyidőben készült a Fehér Könyv-vel és beszédes címe van (Versenyképesség és kohézió: trendek a régiókban), szintén nem definiálja, hogy mit ért versenyképességen (CEC 1994). Az ötödik jelentés hagyományos, leíró módon áttekinti, milyen főbb regionális különbségek figyelhetők meg, a folyamatok hogyan alakultak a jövedelmekben (GDP/lakos), a foglalkoztatásban stb. A regionális versenyképességnél a tudásbázis és a K+F szerepét emeli ki: a „... munkaerőnél felhalmozódott, a kutatási és technológiai fejlesztési tevékenységhez szorosan kapcsolódó ismeretek és képzettségek kritikusak a regionális gazdasági szerkezet versenyképessége szempontjából” (CEC 1994, 11). Az ötödik periodikus jelentés második fejezete⁶ négy olyan alaptényezőt emel ki, amelyek meghatározzák a régiók versenyképességét:

- az infrastruktúra és humán erőforrás,
- a régiókba kívülről jövő új befektetések (külföldi működő, pontosabban régió kívüli tőke),
- a kutatási és technológiai fejlesztés szerepe,
- a perifériális (földrajzi) helyzet (határ menti térségek).

A dokumentumban részletesen vizsgált fenti négy alaptényező szorosan kapcsolódik a versenyképesség gondolatköréhez, viszont a jelentés szemlélete és elemzési stílusa nem tűnik eléggé kiforrottnak. Egyrészt a kulcsfontosságú vállalati kör ki-

maradt, másrészt az alaptényezők és kölcsönhatásaik nincsenek rendszerbe foglalva, harmadrészt ezen alaptényezők elemzése leíró jellegű. Azaz önmagában tekinti pl. az egyes infrastrukturális mutatók (közút, vasút, hírközlés stb.) esetében a regionális különbségeket, szemléletében egy régió akkor elmaradott, ha mutatóinak értéke alacsonyabb az átlagnál. Ez a szemlélet megközelítés az általános termelési tényezők bizonyos körénél elfogadható, de a régiók kompetitív előnyéhez nem sok köze van, mivel az egyes infrastrukturális elemekben megfigyelhető regionális különbségeket nem önmagukban és nem bizonyos átlagokhoz viszonyítva, hanem a régióban működő iparágak versenyelőnyei szempontjából kell értékelni.

Az első kohéziós jelentés

Az 1996-ban közreadott *első kohéziós jelentés* az Egységes Európai Okmány 130/a cikkelyében szereplő „harmonikus fejlődés” fogalmából indul ki, a különböző régiók fejlettségi szintje közötti különbségek és a kevésbé előnyös helyzetben lévő régiók (benne a rurális térségek) elmaradottságának mérséklését tekinti célnak (CEC 1996, 13). A jelentés kiemeli, hogy az elmaradott régiók versenyképességének javítása különösen fontos a gazdasági és társadalmi kohézió szempontjából, továbbá az egységes belső piac eredményes működésének is alapfeltétele.

Az első kohéziós jelentés kihangsúlyozza, hogy az EU szintjén az ipari/ágazati versenyképességi politika legfőbb célja speciális prioritások meghatározása az iparágak gazdasági bázisának megerősítésére, míg tagállami szinten kell kidolgozni a nemzeti iparpolitikát (CEC 1996, 67–68). Az EU szintjén három prioritást emeltek ki, amelyeket támogatni kell a kohézió előmozdítása érdekében:

- *a közigazgatás modernizálása*, főleg az információs hálózatok és adatbázisok fejlesztése, ezáltal várhatóan az intézményi mechanizmusok és az EU adminisztratív szervezetei is hatékonyabbak lesznek,
- *az immateriális befektetések* mind a termelésbe (gyártmánytervezés, stratégiai és operatív menedzsment stb.), mind az értékesítésbe (marketing),
- *a vállalkozások közötti kooperációk növelése*, mivel az elmaradott régiókban a vállalatok túlélésének egyik növekvő jelentőségű tényezője a vállalati hálózatok kialakulása, nagyjából a kis- és középvállalkozások hálózatairól van szó, amelyek ezekben a régiókban fontosabbak, mint a transznacionális vállalatok.

Az első kohéziós jelentés a továbblépést taglaló 6. fejezetében leszögezi, hogy a strukturális politikák egyik fő célja a termelés versenyképességének javítása úgy, hogy a vállalatok javuló versenyképessége nem járhat együtt bizonytalansággal és a munkahelyek veszélyeztetettségével. Ellenkezőleg, a termelékenység és a versenyképesség növekedése része annak a folyamatnak, amelynek során a gazdaságok növekvő jólétet teremtenek az életszínvonal és az életminőség emelésével. „A versenyképesség nem végső cél önmagában, hanem eszköz a társadalom európai modelljének megszilárdításához. ... A versenyképesség, gazdasági növekedés és munkahelyteremtés közötti kapcsolatok egyre jelentősebbé válnak. A termelékenység

növelésében és a költségelnyök javításában sikeres régiók egyre versenyképesebbek, ami előfeltétele a további növekedésnek és munkahelyteremtésnek. *Viszont a versenyképesség nemcsak ráfordítások kérdése, hanem egyéb dimenziókat is magában foglal.* Különösen a kis- és középvállalkozói bázis – az EU strukturális politikájának egyik prioritása – válik egyre inkább a hosszú távú versenyképesség központi elemévé, habár a külső gazdasági tényezők is, mint a társadalmi és intézményi tényezők, befolyásolják teljesítményüket.” (CEC 1996, 122–123, kiemelés: a szerzőktől). A versenyképességnek ezen egyre markánsabban megfogalmazott, az „európai modellre” alapozódó gondolatai összegződnek a versenyképesség sztenderd fogalmában, valamint megjelentek a 2000-tól érvényes strukturális politika irányelveiben is, amint arra majd még kitérünk.

Versenyképességi Tanácsadó Csoport

A fenti dokumentumokon kívül a versenyképesség előtérbe kerülését jelzi, hogy az Esseni Csúcson 1994-ben ajánlást fogadtak el arról, hogy az Európai Bizottság elnöksége állítson fel egy prominens személyiségekből álló csoportot, amely fél-évente jelentést tesz az Unió versenyképességének alakulásáról. Emellett javaslatokat fogalmazzanak meg gazdaságpolitikai prioritásokról, a versenyképességet szolgáló irányelvekről. Az elnevezésük *Versenyképességi Tanácsadó Csoport* (Competitiveness Advisory Group) lett, a gyakorlati tapasztalattal rendelkező neves gazdasági szakemberekből álló két bizottság 1995–96, illetve 1997–99 között működött.

Az 1997–99 közötti időszakban működő bizottság ajánlásai a versenyképességet kapcsolatba hozták az integráció és a kohézió alapkérdéseivel:

- A versenyképesség szempontjából életbe vágóan fontos az *egységes belső piac* fejlesztésének felgyorsítása. Ennek elősegítésére több anyagban visszatérő ajánlás, hogy az *adóztatást* harmonizálni kell. A szakemberek ugyanakkor szoros kapcsolatot látnak a *tőkepiacok* és a versenyképesség között. Az egyesített és kompetitív európai pénzügyi piacból legnagyobb nyereség éppen a kis- és középvállalkozások számára származik, feltéve, hogy ez megfelelő politikákkal párosul.
- A *vállalatvezetés* fejlesztését szintén központi kérdésnek tekintik. Ebben segíthet, ha összegyűjtik a legjobb európai tapasztalatokat (benchmarking), beleértve a külföldi tulajdonszerzés akadályainak elhárítását. A túlzott szabályozás leépítése általánosságban is fontos a versenyképesség növeléséhez.
- A bankfelügyeletnek a stabilitást a piac fegyelmző erejének a növelésével kell elérnie, nem pedig a verseny korlátozásával. A jól működő *felügyelet és versenyszabályozás* támogathatja a tőzsdék diverzifikált hálózatának hatékony működését, ami viszont hozzájárul a munkahelyteremtéshez és a gazdasági növekedéshez. Különösen döntő, hogy Európa-szerte kialakuljon egy hatékony, világszínvonalú nyugdíjalap-„ipar”. A tőkepiac integrálásának és a globalizációnak az erőteljes versenyszabályozás az ellenpontja.

- Az *infrastruktúra javítása* rendkívül fontos a versenyképesség szempontjából, kiváltképp a *közlekedési hálózaté*. Ennek sikerét meghatározza, hogy együtt tud-e működni a magán- és közszektor. A közigazgatásnak fejlődnie kell mind a rugalmasság, mind a szakértelem tekintetében, a közszektorban mély strukturális reformokra van szükség. A jóléti rendszereket úgy kell átalakítani, hogy a munkaerő keresletet és kínálatot ösztönözze, előbbit a járulékos költségek csökkentésével. Fenn kell tartani az egyensúlyt a cégek rugalmassága és a munkások biztonsága között. Ha a cég fejlesztése egyeztetések útján, együttműködő módon történik, akkor javulhatnak a munkaadói-munkavállalói kapcsolatok.
- Az *EU bővítése* fokozhatja Európa, mint makrorégió versenyképességét. Azokat az országokat is meg kell tartani társult tagokként, amelyek még nem képesek a teljes tagságra, hogy ne legyenek kizárva az európai államok közösségéből.
- A Versenyképességi Tanácsadó Csoport többszörösen megerősíti azt az ismert álláspontot, hogy a *kis- és középvállalkozások fejlesztése* meghatározó a versenyképesség szempontjából, és a foglalkoztatás növelésének is fő forrása.
- Az *információs társadalom* és a *tanuló társadalom* olyan komplementer fogalmak, amelyek összekapcsolódása az európai versenyképesség középpontjában áll. A szociális kohézió fenntartása ugyanakkor a hatékonyság és alkalmazkodóképesség forrása a tudásalapú gazdaságban.
- A *magas szintű környezetvédelmi* normák és a versenyképesség összeegyeztethetősége azon múlik, hogy európai szinten, amennyire lehetséges, piacokonform módon szülessen meg a szabályozás.
- A versenyképesség erősítése lényeges az egyik legfontosabb gazdaságpolitikai cél, a *munkanélküliség tartós csökkentése* érdekében.

Az európai vállalkozások versenyképessége

A versenyképesség az EU különböző fórumain állandó téma maradt. A Bizottság 1999-ben tette közzé az *európai vállalkozások versenyképességéről* a globalizációval összefüggésben született elemzését (CEC 1999a). A tartalmi elemek hasonlóak, mint amelyeket a Versenyképességi Tanácsadó Csoport felvetett. Figyelemre méltó, hogy a Bizottság szükségesnek látja a *versenyképesség fogalmának újradefiniálását*, amit több tényezővel indokolnak. A vállalatok tevékenysége nem kötődik egyes iparágakhoz, ezért a versenyképességet nem szektorokhoz, hanem tevékenységekhez és piacokhoz kötődve kell vizsgálni. Hasonlóképp nehéz mérni a nemzeti vagy regionális versenyképességet, mivel felerősödött a határokon átnyúló gazdálkodás, a vállalatok földrajzi identitása pedig egyre diffúzabb. A versenypozíciókat ugyan a fejlett technikára és a szellemi kapacitásokra alapozzák, amellyel gyorsan magas hozzáadott értéket lehet létrehozni, de ezek az előnyök könnyen el is avulnak.

Az európai vállalkozások versenyképességével foglalkozó dokumentumra a Régiók Bizottsága is reagált (CR 2000). A regionális versenyképesség fogalmához azt fűzik hozzá, hogy annak alapvető célja a hosszú távú munkahelyteremtés és a fenntartható gazdasági növekedés. Egyetértően erősítik meg a Bizottság állítását, miszerint az európai modellben a hosszú távú versenyképesség forrása a képzett, motivált, jó egészségi állapotú munkaerő. Kiemelik, hogy ez a szociális dimenzió nem hátrány, nem korlát, hanem az európai társadalom értékeire reflektál. Egy földrajzi térség kétféleképp mozdíthatja elő a gazdasági növekedést: vagy a költségekben kínál kedvezőbb lehetőséget, vagy speciális erőforrásokat nyújt, így a versenyképesség térbeli sajátosságokat is mutat. A Közösség célja az kell legyen, hogy mindegyik régió számára biztosítsa a munkahelyteremtést, növekedést, fenntartható fejlődést. A globalizációval párhuzamosan a régiók, települések kulcsfontosságúak lettek, mivel főleg rajtuk múlik a dinamikus iparágak versenyképességéhez szükséges helyi tényezők fejlesztése, az innovációs kultúra kialakulásának támogatása, a munkaerő képzettségének és motiváltságának javítása.

Európai Területfejlesztési Perspektíva

Az EU tagországainak illetékes miniszterei 1999. május 10–11-én Potsdamban tartott ülésükön fogadták el az *Európai Területfejlesztési Perspektívát* (ETP), amely többéves előkészítő munka és magas szintű egyeztető tanácskozások eredményeit szintetizálva felvázolja az EU területi fejlődésének jövőképét és területfejlesztési politikájának alap gondolatait (Rechnitzer 1998; CEC 1999d). Ez a jövőkép két szempontból fontos Magyarország számára. A dokumentum egyrészt foglalkozik az EU bővítésével, mint az EU regionális politikájának új kihívásával (190–230. pontokban). Másrészt a „társadalom – gazdaság – környezet” hármására alapozott kiegyensúlyozott és fenntartható térbeli fejlődés víziójából indul ki, amely a csatlakozásra készülő országok számára fontos iránymutatást jelent területfejlesztési politikájuk kialakításához.

Az ETP három alapvető célkitűzés egyidejű teljesítését irányozza elő (18. pont):

- a gazdasági és társadalmi kohéziót,
- a természeti erőforrások és kulturális örökség megőrzését,
- az európai térség kiegyensúlyozottabb versenyképességét.

Az anyag egészen végighúzódik a versenyképesség térbeli dimenzióinak a figyelembe vétele. Az integrációval járó piaci liberalizáció következtében egyrészt erősödik a verseny a régiók, városok között, másrészt térben egyenlőtlen fejlődés várható, azaz a területi egyenlőtlenségek növekedése. A területfejlesztési politikának kiegyensúlyozott és policentrikus településrendszer és egy új város-vidék kapcsolatrendszer kialakulását kell ösztönöznie, valamint az infrastruktúra és a tudás elérhetőségét. A versenyképesség szempontjából elkülönül a városok három csoportja: a globális versenyben részt vevő nagyvárosok (metropoliszok: London, Párizs stb.), az európai versenyben fontos nagyvárosok (pl. Bécs, Barcelona, Milánó) és a hazai versenyben szereplő nemzeti városok, utóbbiak lakossága kb. 0,5–1 millió fő.

Továbbá az ezen városokat összekötő közlekedési hálózatot kiemelten kell fejleszteni, illetve a régiókat is aszerint különböztetik meg, hogy milyen nagyságú városokkal rendelkeznek. Új típusú város-vidék kapcsolatot fogalmaznak meg, mivel a városok sokrétű funkcionális kölcsönös függésben vannak az őket körülvevő, általában fejletlen, avagy lassabban fejlődő vidékkel, ami megköveteli a kooperációt, ez a területi együttműködés viszont az egész régió versenyképességét erősíti.

A második kohéziós jelentés is átveszi a régiók árnyalt megközelítését; NUTS 3 szinten hat különböző típust különít el a régió település-hálózata, a régióban levő városok száma és nagysága (policentrikus-e, azaz egy- vagy többközpontú-e), valamint rurális térségei szerint (CEC 2001, 32). A magyar megyék közül 15 ugyanabba a típusba tartozik, rurális térség kis- és közepes méretű városokkal. Pest (Budapest, mint metropolisz nélkül) és Tolna megye policentrikus (pontosabban igazi centrum nélküli) régióknak minősül magas városi sűrűséggel, Borsod-Abaúj-Zemplén megye policentrikus régió magas városi és rurális sűrűsödéssel, Zala megye pedig egyértelműen rurális térség. A magyar megyék besorolásáról lehetne vitatkozni, de az tény, hogy a magyar városok (Budapest kivételével) európai összehasonlításban kicsik, és mindegyik megyében magas a rurális térségek aránya.

Az ETP kiemeli, hogy a régiók csak akkor lehetnek versenyképesek, különösen, ha nem tartoznak a globális integrációs övezetekhez, főleg a metropoliszok és vonzáskörzetük alkotta régiókhoz, amennyiben van elegendő gazdasági potenciáljuk, ha rendelkeznek domináns iparágaik versenyképességéhez szükséges személyi és tárgyi erőforrások kritikus tömegével. A globális verseny sikeréhez szükséges erőforrások kritikus tömege csak nagyvárosokban, illetve speciális adottságú településekben található. Ilyenek lehetnek pl. a kiváló logisztikai adottságú „kapuvárosok” (tengeri kikötőknél, nemzetközi repülőtereknél stb.). A kevésbé versenyképes városoknak viszont át kell térniük gazdasági bázisuk diverzifikálásának politikájára. A periférikus és kedvezőtlen régiók felzárkózásához pedig a hatékony közlekedés és telekommunikáció elengedhetetlen.

Az ETP alapállása, hogy csak erős régiók és versenyképes nagyvárosok alapozhatják meg az EU egészének világgazdasági versenyképességét. Azonban a városok, régiók és tagállamok versenye nem vezethet szociális kizáráshoz, és a környezeti felelősséget sem háríthatják el. Az ETP szemléletében a régiók versenyképességét a régiókban levő növekedési pólusok (nagyvárosok) határozzák meg, ahol koncentrálódnak az erőforrások, és ahol kiemelkedő a gazdasági teljesítmény. A globális versenyben részt vevő nagyvárosok dinamikus fejlődéséhez a közöttük lévő közlekedési (elérhetőséget biztosító) folyosókat kiemelten kell fejleszteni. Az ETP szemléletéből adódik, hogy a versenyképesség javítására teljes mértékben a NUTS 2 szintű regionális beosztás nem alkalmas, mivel figyelembe kell venni a régió településszerkezetét, a nagyvárosi vonzáskörzetek és a leszakadó, rurális térségek arányát is, azaz a régión belüli területi különbségeket. Megjegyezzük, hogy a közgazdaságtan több új irányzata is a földrajzi koncentrációk fontosságát, azaz a nagyvárosok gazdasági teljesítményének elsődlegességét emeli ki (Fujita-Krugman-Venables 1999; Lengyel 2000a; Porter 2000).

Amszterdami Szerződés

Részben a fenti folyamatok eredményeképpen a versenyképesség és a kohézió az *Amszterdami Szerződés* egyik alapfogalmává vált. Az Unió létrehozásának alapcélját rögzítő 2. cikkelyben a Közösség célul tüzi ki „a gazdasági tevékenységek harmonikus, kiegyensúlyozott és fenntartható fejlődését, a foglalkoztatás és a szociális védelem magas szintjét, a férfiak és nők közötti egyenlőséget, a fenntartható és nem-inflációs növekedést, a *gazdasági teljesítmény versenyképességének és konvergenciájának* magas fokát, a környezet minőségének javítását és védelmének magas szintjét, az életszínvonal és az életminőség emelését, a *gazdasági és társadalmi kohéziót* és szolidaritást a tagállamok között” (kiemelés: a szerzőktől). A fenti alapcél megvalósítását szolgáló, a 3. cikkelyben felsorolt közösségi politikák között az egyik: „(m) a Közösség iparai versenyképességének megerősítése”. Tehát az EU alapcéljai között kiemelt helyen szerepel mind a versenyképesség, mind a kohézió gondolata, ez a két kifejezés kulcsfogalomává vált, az egyik főleg a gazdasági teljesítmény, a másik inkább a szolidaritás kifejezésére szolgál.

A *versenyképesség* fogalma markánsan az iparral⁷ kapcsolatban jelenik meg, a 157. (korábbi 130.) cikkelyben található: „A Közösség és a tagállamok biztosítják a közösségi ipar versenyképességéhez szükséges feltételek meglétét. E célból – összhangban a nyitott és versengő piacok rendszerével – fellépésük arra irányul, hogy:

- felgyorsítsák az ipar alkalmazkodását a strukturális változásokhoz;
- ösztönözzék egy olyan környezet kialakítását, amely a Közösség egész területén kedvez a kezdeményezéseknek és a vállalkozások – különösen a kis- és középvállalkozások – fejlődésének;
- ösztönözzék egy olyan környezet kialakítását, amely kedvez a vállalkozások közötti együttműködésnek;
- elősegítsék az innovációs, kutatási és technológiafejlesztési politikákban rejlő ipari lehetőségek jobb kihasználását.”

A *gazdasági és társadalmi kohéziót* megfogalmazó 158. (korábbi 130a.) cikkely kimondja: „Átfogó harmonikus fejlődésének előmozdítása érdekében a Közösség úgy alakítja és folytatja tevékenységét, hogy az a gazdasági és társadalmi kohézió erősítését eredményezze. A Közösség különösen a különböző régiók fejlettségi szintje közötti egyenlőtlenségek és a legkedvezőtlenebb helyzetű régiók vagy szigetek – a vidéki térségeket beleértve – lemaradásának csökkentésére törekszik.”

A Szerződés fenti pontjai lehatárolják a regionális politika mozgásterét is, a régiók közötti gazdasági fejlettségben megmutatkozó egyenlőtlenségek mérséklésének céljait és eszközeit. A régiók gazdasági és társadalmi kohéziójának kialakításához elsősorban azokat a tényezőket kell támogatni, amelyek előidézik a régiók versenyképességének javulását. A fejletlen régiók versenyképessége pedig nyilvánvalóan összefügg az ipar versenyképességével (157. cikkely), hiszen az elmaradott régiókban van szükség a szerkezetváltásra, a kis- és középvállalkozások támogatására, a helyi vállalkozások közötti együttműködések fejlesztésére és a helyi innovációs háttér erősítésére. Tehát a kohézió erősítése főleg az elmaradott régiók ipara

(pontosabban a mezőgazdaság nélküli gazdasága) versenyképességének javulásán keresztül érhető el. A Szerződés ezen pontjaiban megfogalmazottak visszaköszönnek a regionális versenyképesség javítására javasolt tényezőknél, valamint a Strukturális Alapok irányelveinél, amelyekre később térünk ki.

A fenti dokumentumok áttekintéséből is kitűnik, hogy a kilencvenes évek elejétől az EU-ban a versenyképesség kulcsfogalommá vált. A nyolcvanas években az intenzív és erősödő globális verseny, részben emiatt a tagállamok lelassult gazdasági növekedése váltotta ki az EU integrációjának felgyorsulását, ami előtérbe állította a gazdaság versenyképességéhez, valamint a kohézióhoz kapcsolódó kérdéseket (Farkas-Várnay 1997; Horváth 1998). A gazdasági és társadalmi kohézióval kapcsolatban a kilencvenes évek közepére kiderült, hogy nem elég pénzügyi támogatást nyújtani, nem „területi szociálpolitikát” kell folytatni, hanem elő kell segíteni az elmaradott régiók fenntartható gazdasági növekedését, azaz a régiók versenyképességét kell javítani. Az EU-ban a *regionális versenyképesség* fogalma a közigazgatási-statisztikai (normatív) régiókhoz kötődik, különösen a NUTS 2 szinthez, így a versenyképesség egyre inkább úgy jelenik meg, mint a gazdasági és társadalmi kohézió, a régiók közötti konvergencia legfontosabb eszköze (Hall-Smith-Tsoukalis 2001). Az is egyértelmű, hogy a versenyképesség csak eszköz a társadalmi jólét emelésében, mivel az „európai modellben” mindvégig kiemelt és egyrangú cél a munkahelyek megtartása, új munkaalkalmak létrehozása, valamint a környezet állapotának megóvása.

A versenyképesség általános fogalma

A versenyképesség a kilencvenes években egyre inkább kulcsfogalommá vált, pontos meghatározására több kísérlet is történt. Főleg az USA-ban és az OECD bizottságaiban zajlott a kilencvenes évek elején egy „versenyképességi vita”, amely segített tisztázni a különböző elképzeléseket (Krugman 1994; Porter 1998). Konszenzus alakult ki a tekintetben, hogy a versenyképesség „nem más, mint a termékek és szolgáltatások értékesítési képességének javulása a nyílt verseny piacokon” (Horváth 1998, 244). Amíg a közgazdászok elsősorban a termelékenységet és növekedési ütemét tartják a versenyképesség lényegének, addig a gazdaság- és társadalompolitikával foglalkozók, többek között az EU különböző testületei, a magas szintű foglalkoztatottságot is hangsúlyozzák, amely egyrészt lehetővé teszi a munkaerőbázis hasznosítását, másrészt hozzájárul a megtermelt jövedelem „szétterüléséhez”, az életszínvonal általános, széles körben történő emelkedéséhez.

A kilencvenes évek közepére elfogadottá vált a versenyképesség általános, egységes fogalma, amely megjelent az USA Versenyképességi Tanácsa, az OECD és az EU különböző bizottságainak dokumentumaiban, és amelyet egyaránt érvényesnek tekintenek vállalatokra, iparágakra, régiókra, országokra és makrorégiókra (Hatzichronoglou 1996; OECD 1997a; Maskell et al 1998; Lengyel 2000a). Az egységes fogalom kialakulását az tette lehetővé, hogy a globális versenyben a vállalatok versenyelőnyei nemcsak magukban a vállalatokban, hanem egyre inkább

üzleti környezetükben gyökereznek, az üzleti környezet jelentős része pedig lokális, regionális tényezőkből áll. Napjainkban a vállalatok közötti verseny a lokális vállalati hálózatok, klaszterek, iparági körzetek közötti versenyként értelmezhető, azaz lényegében települések, térségek versenyeként jelenik meg (*Lengyel-Rechnitzer 2000; Porter 2000*).

A versenyképesség az EU hatodik periodikus regionális jelentése szerint: „képesség olyan javak és szolgáltatások előállítására, amelyek a nemzetközi piacon értékesíthetők, miközben a jövedelmek magas és fenntartható szinten maradnak” (*CEC 1999b, 75*). Ez a fogalom a globális versenyből indul ki és főleg a tényezőjövedelmekre koncentrál. Megadták az *egységes versenyképesség* részletesebb definícióját, amely már figyelembe veszi a társadalompolitikai célokat is: „... vállalatok, iparágak, régiók, nemzetek és nemzetek feletti régiók képessége relatíve magas jövedelem és relatíve magas foglalkoztatottsági szint létrehozására, miközben a nemzetközi (globális) versenynek ki vannak téve” (*CEC 1999b, 75*). A részletesebb definíció már közgazdasági kategóriákra épül, a tényezőjövedelmek mellett a foglalkoztatottság is elvárt szempontként szerepel, az áttekintett EU dokumentumok elvárásaival összhangban.

A második kohéziós jelentés már evidenciának, sztenderd definíciónak tekinti a régiók és országok versenyképességét: „magas és növekvő életszínvonal, valamint magas és fenntartható foglalkoztatottsági ráta” (*CEC 2001, 37*). A gazdasági teljesítmény mellett egyenrangú szempont a szociális modell megvalósítása is, amint azt a Lisszaboni Csúcs is deklarálta. Fontos, hogy nem a gazdasági növekedést emelik ki, hanem annak egyik lehetséges következményét, az életszínvonalat, azaz a helyben maradó és felhasználható jövedelmeket. A versenyképesség lényegében olyan fenntartható gazdasági növekedést jelent, amely magas foglalkoztatottsági ráta mellett valósul meg úgy, hogy a képződő jövedelmekből minél többen részesüljenek.

Az egységes versenyképesség fogalmában szereplő két kategória, a jövedelem és foglalkoztatottság közötti kapcsolatok közismertek. Az egy lakosra jutó jövedelem (GDP/lakosok száma) egyenlő három tényező: a munkatermelékenység (GDP/foglalkoztatottak száma), a foglalkoztatottsági ráta (foglalkoztatottak száma/munkaképes korúak száma) és a munkaképes korúak aránya (munkaképes korúak száma/lakosok száma) szorzatával (*CEC 1999b 75; Lengyel 2000a; Iván 2001*). A négy mutató egyikének növekedése nem jelenti szükségszerűen egy másik növekedését, pl. a munkatermelékenység emelkedése sokszor a munkaerő elbocsátását vonja maga után, azaz csökkenhet a foglalkoztatottság. A fentiek alapján *versenyképes egy régió*, ha magas a kibocsátás szintje (GDP/lakos) és növekedési üteme, magas a munkatermelékenység és a foglalkoztatottsági szint, valamint kedvező a lakosság kor szerinti összetétele (*Lengyel 2000a*).

Megjegyezzük, hogy a magyar EU csatlakozást elemző Agenda 2000 anyagban a versenyképesség kifejezés igen sok helyen megjelenik, többségében a sikeresség szinonimájaként (*CEC 1997*). Az egységes versenyképesség fogalmát használják az ágazati politikák iparral foglalkozó részénél (3.4. fejezet): „Az EU iparpolitikája a versenyképesség növelésére irányul, ezen keresztül az életszínvonal emelését és

magas foglalkoztatási arány elérését tüzi ki célul” (CEC 1997). A gazdasági és szociális kohéziót taglaló 3.5. fejezetben viszont nem jelenik meg a versenyképesség fogalma, hanem csak a foglalkoztatást emelik ki.

A versenyképesség fogalma a fenntartható gazdasági növekedés gondolatkörére épül, kiegészítve a széles körű foglalkoztatottság elvárásával. Azaz nem keletkezett egy új közgazdasági kategória, hanem a régi megszokott fogalmak új kombinációját fogadták el. Nyilván a magas szintű foglalkoztatottság nemcsak társadalompolitikai cél, hanem a gazdaság hosszú távú érdeke is. A regionális versenyképesség is a hagyományos regionális növekedési elméletek, a fejlődés és fejlettség gondolatkörének újragondolását és továbbfejlesztését jelenti a globális feltételek között.

Természetesen a versenyképességet nemcsak ez a négy mutatót jelenti, hanem nagyon sok tényező befolyásolja: a lakosság egészségi állapota, mentalitása és munkakultúrája, az infrastruktúra színvonala, a természeti környezet helyzete stb. Továbbá mind a munkatermelékenység, mind a foglalkoztatottság elméleti kategória, empirikusan nehezen mérhető, nem is beszélve az életszínvonalról és alakulásáról befolyásoló tényezőkről. Mindezek miatt az alapkategóriák (jövedelmek, munkatermelékenység, foglalkoztatottság) mérésén túl árnyalt mutatórendszereket dolgoztak ki a versenyképesség valós szintjének megítélésére. Megjegyezzük, hogy a magyar régiók mindegyik alapkategóriát tekintve elmaradnak az EU régióitól, azaz gyenge a versenyképességük (Lengyel 2001).

Regionális egyenlőtlenségek az EU-ban

Az EU-ban az egyes országok és régiók fejlettségét, a gazdasági és társadalmi kohéziót az egy lakosra jutó GDP-vel mérik (CEC 2001). Így a *kohézió és a regionális versenyképesség* is hasonló mutatókkal fejezhető ki. Nyilván a kohézió főleg az elmaradott régiók felzárkózására vonatkozik, amint azt az Amszterdami Szerződés hivatkozott 158. cikkelye is megfogalmazza, míg a versenyképesség mindegyik régióra értelmezhető. Az 1999-ben elfogadott *hatodik regionális periodikus jelentés* foglalkozik a 15 tagország NUTS 2 szintű régiói között az 1987–96-os időszakban mért különbségek időbeli alakulásának vizsgálatával (CEC 1999b). A két évvel később készült második kohéziós jelentés is ezekre a vizsgálatokra épül, azok főbb megállapításait megerősíti, az adatokat továbbvezeti az 1988–98 közötti időszakra (CEC 2001).

Az EU-ban 1988 és 1998 között a NUTS 2 szintű régiók közötti különbségek csökkentek, még ha csekély mértékben is. Pl. a lakosság 10%-ának lakóhelyül szolgáló legfejletlenebb régiókban⁸ az egy főre jutó GDP 1988-ban az EU átlagának 55%-a volt, 1998-ban már 61%-a, míg a lakosság 25%-a esetében 66%-ról 68%-ra nőtt az átlag. A lakosság 10–10%-át tartalmazó fejlett és fejletlen régiók közötti különbség alig változott, az egy lakosra jutó GDP aránya az időszakban 2,8-ról 2,6-ra csökkent, míg 25% esetében egyaránt 2,0 volt (CEC 2001, 6). Megjegyezzük, hogy három kohéziós ország, Görögország, Spanyolország és Portugália átlaga az 1988-as 68%-ról 1999-re 79%-ra nőtt (Írország adata nem szerepel benne). Az

előző adatok azt mutatják, hogy tíz év alatt a konvergencia kimutatható, a kohéziós erőfeszítéseknek megmutatkoznak a jelei, a fejletlenebb régiók gazdasági teljesítménye növekedett.

A vizsgálat azt is kimutatta, hogy bár a konvergencia az EU tagállamai között tetten érhető, de az országokon belüli regionális különbségek alig változtak, továbbra is nagy szélsőségek figyelhetők meg. A kohéziós országokban (Görögország, Írország, Portugália, Spanyolország) megfigyelhető, hogy a fejlődés első fázisában a korábban is sikeresebb (fejlettebb) régiók gyorsan fejlődnek (főleg a fővárosok és vonzásterületük) és ezáltal tovább nőnek az országon belüli regionális különbségek. A második fázisban a területfejlesztési erőfeszítések révén az elmaradottabb régiókban is megjelennek a nemzeti sikerekből származó, az ország egész területére szétterjedő gazdasági hatások, ezáltal az elmaradott régiók gyorsabb fejlődése miatt nem nőnek tovább (sőt csökkenhetnek) az országon belüli regionális különbségek. Görögországot az első fázisba sorolják, míg Portugáliát már a másodikba (CEC 1999b, 21).

A régiók típusai

A kohézió megvalósítása, így a régiók versenyképességének javítása a régiók nagyon eltérő feltételei miatt különböző eszközöket igényel. A vizsgálatok szerint a regionális gazdasági tevékenységeket két kulcstényező befolyásolja, a régió urbánus-rurális⁹ jellege, amelyet a népsűrűség alapján tipizálnak, valamint a régió gazdasági szerkezete. A népsűrűség és a gazdasági szerkezet együttes figyelembevételével a NUTS 2 szintű régiókat három fő csoportba sorolhatjuk, amelyekből az első kettő urbánus jellegű (természetesen nem mindegyik régióra teljesül ez a tipizálás) (CEC 1999b):

- *Szolgáltató centrumokkal rendelkező régiók:* ezekben a régiókban koncentrálnak a szolgáltatások (pénzügyi, üzleti, kormányzati, felsőoktatási stb.), legmagasabb a szolgáltatásokban foglalkoztatottak részaránya, átlagosan 75–80%, valamint magas a népsűrűség is. A szolgáltatásban legmagasabb alkalmazotti aránnyal bíró 25 régióban a GDP/lakos érték 27%-kal magasabb az EU átlagnál¹⁰. Ezek általában központi fekvésű (fővárosi), globális nagyvárosokkal rendelkező régiók, amelyek helyet adnak a globális vállalati központok többségének, az EU összes GDP-jének 60%-a itt képződik. Viszont a káros hatások (munkanélküliség, szegénység, környezetszennyezés stb.) is ezekben a régiókban koncentrálnak. Jellemző régiók: Great London, Ile de France (Párizs), Brüsszel, Stockholm stb.
- *Ipari régiók:* ezekben az általában közepes népsűrűségű régiókban az ipar a legfontosabb ágazat, amely főleg középvárosokban koncentrálnak, az ipari foglalkoztatottak aránya 38–43%. A 25 legiparosodottabb régió GDP/lakos értéke 8%-kal haladja meg az EU átlagát, míg a munkanélküliség 1,5%-kal alacsonyabb. Ezen régiók köre igen heterogén, az ipar jellegétől függően vannak

prosperáló és gyorsan növekedő régiók, és vannak leszakadók is. Idesorolt régiók: Stuttgart, Tübingen, Veneto, Voralberg stb.

- *Rurális régiók*: a ritkábban lakott régiók (az EU lakosságának 24%-a él itt), a GDP/lakos értéke csak 79%-a az EU átlagának, ezekre a régiókra a relatíve magas agrárfoglalkozás és a lakosság elvándorlása jellemző. De ezek a régiók sem kimondottan agrárregiók, mivel a foglalkoztatottaknak csak egyhateda dolgozik a mező- és erdőgazdaságban, bányászatban, míg öthatoda más ágazatokban¹¹, habár ezen ágazatok több esetben valamilyen módon kötődnek a mezőgazdasághoz. Rurális régiók: a görög és portugál régiók többsége (pl. Peloponnisos, Dytiki Ellada, Centro), de néhány finn régió (pl. Ahvenanmaa) is.

A fenti tipizálás csak a folyamatok megértéséhez ad támpontot, mivel sok régió nem „skatulyázható be”. Az egyértelműen kirajzolódik, hogy a fejlett régiókban a gazdaság vagy a szolgáltatásokban, vagy az iparban élvez versenyelőnyöket, a fejlesztéspolitikáknak pedig ezen előnyökre kell alapozódnuk (Farkas 1997). Az sem igaz, hogy a rurális régiók automatikusan szegények, mivel a ritkábban lakott térségek több gazdasági tevékenységnél előnyt is jelenthetnek (pl. turizmus), vagy nagyvárosi centrumok közelében, jó közlekedési kapcsolatok esetén magas színvonalú ipari tevékenységet is végezhetnek (pl. Emilia-Romagna). Az EU-ban a regionális különbségek nemzetközileg jelentősek, a lakosság 20%-a él olyan régiókban, amelyek GDP/lakos értéke 25%-kal elmarad az EU átlagától, miközben az USA-ban a hasonló mutatók szerint csak a lakosság 2%-a¹².

A versenyképes régiók jellemzői

A regionális versenyképesség empirikus vizsgálatánál fontos azon tényezők kimutatása, amelyek a *sikerés, azaz magas GDP/lakos* értékű régiókban megfigyelhetők, és amelyekre a GDP regionális különbségei visszavezethetők. Részletes mutatórendszer felhasználva a NUTS 2 szintű sikeres régiók közös jellemzőit faktoranalízissel határozták meg, négy olyan faktort megadva, amelyek a GDP regionális eltéréseinek átlagosan kétharmadát (65%-át) magyarázzák meg (CEC 1999b, 79-94). A következő négy faktorra vezethető vissza a régiók sikeressége:

- *A gazdasági szerkezet*: a foglalkoztatottak megoszlását a gazdaság legfontosabb szektorai (mezőgazdaság, feldolgozóipar, építőipar, gazdasági szolgáltatások, nem-gazdasági szolgáltatások) alapján vizsgálva a sikeres régiókban a foglalkoztatottak a gazdasági szolgáltatásokban és/vagy a feldolgozóiparban koncentrálnak.
- *Az innovációs tevékenységek kiterjedtsége*: a bejelentett szabadalmakkal mérve az innovációs kapacitás hatékonyságát, a sikeres régiókban jóval több szabadalom születik, mint a többi régióban.
- *A regionális elérhetőség*: a különböző közlekedési rendszereket és lehetőségeket komplexen értékelve a sikeres régiók megközelíthetősége, elérhetősége (fekvése) előnyösebb, mint többieké.

- A munkaerő képzettsége: a munkaképes korú (25–59 évesek) népesség körében a felső-, közép- és alacsony végzettségűek arányát vizsgálva a sikeres régiókban a relatíve magasan kvalifikált munkaerő aránya magasabb, mint a többiben.

A négy faktor természetesen befolyásolja egymást, pl. a munkaerő képzettségének emelése miatt kibővített felsőoktatási kapacitástól egyrészt az innovációk számának, másrészt a jövedelmeknek a növekedése, harmadrészt az előnyösebb gazdasági szerkezet kialakulása várható. (Nyilvánvalóan a piaci versenyben hasznosítható ismeretanyagot nyújtó felsőoktatási kapacitásról van szó.) A négy faktor nemcsak összefügg egymással, hanem az uniós régiók területfejlesztési gyakorlatából egyértelműen kiderült, hogy a faktorok egymástól elkülönült, elszigetelt fejlesztése eredménytelen, azaz hosszabb távon csak a négy tényező együttes fejlesztése hatékony. Fontos az is, hogy a régiók sikerességét nemcsak a mérhető mutatók alapján konstruált faktorok, hanem a nem mérhető jellemzők (a regionális és helyi adminisztráció hatékonysága, az üzleti szolgáltatások színvonala, a szociális infrastruktúra stb.) is befolyásolják. Így a hatékony regionális politika párhuzamosan fejleszti a közlekedést (elérhetőséget), a helyi munkaerőpiac igényeihez illeszkedő munkaerő-képzést, a közhivatalok hatékonyabb működését és a támogató gazdasági szolgáltatásokat stb.

A régiók sikerességére vonatkozó vizsgálat régóta közismert tényeket helyezett új megvilágításba és a tényezőket áttekinthető (bár eléggé sematikus) rendszerbe foglalta. A régiók versenyképessége a négy „sikerességi” faktortól is függ, mivel mindegyik hatással van mind a munkatermelékenységre, mind a foglalkoztatásra. Megjegyezzük, hogy az elmaradott régiókban a fenti négy tényező nyilvánvalóan a régiók versenyképességének hiányosságaira mutat rá, de valószínűleg vannak egyéb jelentős körülmények is, amelyek az elmaradottságot okozták és felszámolását megnehezítik.

A sikerességi vizsgálat alapján kijelenthetjük, hogy a gazdasági szerkezet változása befolyásolja leginkább a regionális versenyképességnél megfigyelhető különbségeket. A magas hozzáadott értékű (dinamikus szolgáltató, vagy csúcstechnológiai iparágak) szektorokban egyaránt nő a termelékenység és a foglalkoztatottak száma, pl. az üzleti szolgáltatásokban (informatika, hírközlés stb.). Viszont a feldolgozóiparban, amely főleg a sikeres régiókban koncentrálódik, magas és növekvő termelékenység mellett csökken a foglalkoztatottak száma (az EU-ban 1986–96 között 10%-kal), azaz ellentétes folyamatok figyelhetők meg a versenyképesség két komponensének változásában. Az innovációs kapacitás kulcstényező a regionális fejlődésben, de a szabadalmak száma csak részlegesen adja vissza az innovációs kapacitás minőségét, szükséges egyéb tényezők és folyamatok, pl. a technológiai transzfer, innovációs intézmények vizsgálata is. A megközelíthetőség az utazási időigény és a piac méretének kombinációjából adódik, mutatja, hogy a régióban előállított termékek és szolgáltatások milyen gyorsan és könnyen jutnak el a megrendelőhöz, implicit módon a közlekedési infrastruktúra minőségét is jelzi. A megközelíthetőség a versenyképességnél alapvető fontosságú, de hatását más tényezőknél, főleg a gaz-

dasági szerkezeten keresztül fejt ki. A régióban a *munkaerő képzettsége*, az oktatási rendszer hatékonysága szorosan kapcsolódik a gazdasági szerkezethez (üzleti szolgáltatások, magas hozzáadott értékű szektorok) és az innovációs szinthez. Az oktatásban megfigyelhető regionális különbségek kisebbek, mint az innovációknál, vagy a gazdasági szerkezetben.

A *fejletlen régiókban* inkább a kedvezőtlen gazdasági szerkezet tűnik a fő problémának, semmint az innovációk alacsony szintje, ami egyúttal jelzi, hogy ezekben a régiókban a gazdasági bázist kell javítani, elősegíteni a szerkezetváltást, ami elengedhetetlen bármely területfejlesztési stratégiánál. Az elérhetőség és az oktatás minősége szintén fontos, habár versenyképességre gyakorolt hatásuk csak időben később és áttételesen, a gazdasági szerkezet változásán és az innovációkon keresztül érvényesül.

A regionális versenyképesség javítása

Az EU-ban a versenyképesség javítása a gazdasági kohézió erősítését szolgálja, a különböző régiók fejlettségi szintje közötti egyenlőtlenségek csökkentésének eszköze. Míg a termelékenység növelése a vállalkozások versenyelőnyeit erősíti, addig a foglalkoztatottság magas szinten tartása, a munkából kikerülőkre részére perspektivikus iparágakban (főleg szolgáltatásban) történő munkahelyteremtés a társadalmi célokat jeleníti meg. Alapkérdés, hogy milyen tényezők fejlesztésével, milyen mechanizmusokkal és hogyan lehet elérni, hogy ezek a részben egymásnak ellentmondó folyamatok együttes hatásaként a régiók versenyképessége javuljon?

A hatodik regionális jelentésben öt alaptényező szerepel, amelyek a régiók versenyképességét alapvetően meghatározzák. Ez az öt tényező az ötödik regionális jelentésben ismertetett négy alaptényező továbbgondolásából, pontosításából és bővítéséből állt elő. A régiók fejlesztésére szolgáló alaptényezők NUTS 2 szintű régiókra lettek kidolgozva, azaz elég magas aggregáltsági szintre, így a kisebb területi egységekre (pl. megyék, kistérségek) történő adaptáláskor nem mindegyik elképzelésnek, mint stratégiai prioritásnak van létjogosultsága (CEC 1999b, 95–144):

- *kutatási és technológiai fejlesztés*: a kutatás, innováció, oktatás és szakképzés egyidejű fejlesztésével magas szintű *innovációs kultúra* kialakítása;
- *kis- és közép-vállalkozások*: a munkahelyteremtés, a foglalkoztatottság megvalósítása, valamint helyi hálózatok ösztönzése;
- *közvetlen külföldi befektetések*: magas termelékenységű üzemek letelepítése, új módszerek, eszközök és minták elterjedése, beszállító helyi vállalkozások létrejötte;
- *infrastruktúra és humán tőke*: közlekedés és telekommunikáció kiépítése, valamint hatékony oktatási és képzési rendszerek működtetése;
- *intézmények és társadalmi tőke*: a közigazgatás hatékonysága, a vállalatok és egyének közötti bizalom és együttműködés minősége.

A második kohéziós jelentés a régiók közötti valós konvergenciát a fentiekhez hasonló tényezőkre vezeti vissza, amelyek a kohéziót és a versenyképességet egy-

aránt befolyásolják. A tényezők között megjelennek a tudástársadalom fontosságára vonatkozó újabb elképzelések (CEC 2001, 37–65):

- *demográfiai helyzet*: a munkaképes korú lakosság alakulása, az elöregedés és a migráció;
- *beruházás*: a potenciális gazdasági növekedés mutatója (főleg a munkatermelékenység), amely szükséges, de nem elegendő a versenyképességhez;
- *infrastrukturális ellátottság*: közlekedési, energetikai, vízi és környezeti infrastruktúra;
- *humán erőforrás fejlesztése*: mind a vállalkozók, mind a munkavállalók hasznosítható tudásának gyarapítása;
- *innováció és K+F*: a fejlett technológiák adaptálása és az innovációs kapacitás fejlesztése;
- *a tudás gazdaság*: az információs és kommunikációs technológiák alkalmazása, az információs társadalom kiépítése.

A két tényezőrendszer szinte teljesen megegyezik, mindkettő a tartós gazdasági növekedés, a regionális versenyképesség alapjait rendszerezi. Amíg a hatodik regionális jelentés főleg a regionális versenyképesség javításának tényezőire, mint a fejlesztési stratégia lehetséges prioritásaira koncentrál, addig a második kohéziós jelentés elsősorban a regionális egyenlőtlenségeket és kiváltó tényezőit írja le.

A versenyképesség alapkategóriái (GDP/lakos, munkatermelékenység, foglalkoztatottsági ráta) és a rájuk közvetlenül, valamint közvetve ható tényezők egy ún. „piramis-modellbe” foglalhatók (Lengyel 2000a). *Közvetlen tényezőnek* tekinthető a hatodik regionális jelentés öt alaptényezője (kutatási és technológiai fejlesztés, kis- és középvállalkozások, külföldi befektetések, infrastruktúra és humán tőke, intézmények és társadalmi tőke). A *közvetett tényezők* a régiók, városok sikerességéhez kapcsolódnak (Enyedi 1996), két szintjük különíthető el: a gazdasági teljesítményt rövidebb (gazdasági szerkezet, innovációs kultúra, regionális elérhetőség, a munkaerő felkészültsége) és hosszabb időtávon (társadalmi szerkezet, döntési központok, a környezet minősége, a régió társadalmi kohéziója) keresztül meghatározó tényezők. Ez a modell egyaránt felhasználható egy-egy régió versenyképességének elemzéséhez, valamint fejlesztési stratégiájának kidolgozásához.

Strukturális Alapok 2000–2006 közötti irányelvei

A strukturális és kohéziós politikák fő célja a gazdasági és társadalmi egyenlőtlenségek mérséklése, egyrészt a nemzeti és területfejlesztési politikák támogatása az elmaradott régiókban, másrészt a nemzeti és regionális munkaerőpiacok fejlesztése. Az országok és régiók felelőssége saját fejlesztési céljaik megfogalmazása, az EU a programok részfinanszírozásakor nyilvánvalóan saját prioritásait követi, amelyek főleg a gazdasági és szociális kohézió elvárásait veszik figyelembe. A 2000-tól érvényes EU-s irányelvek és prioritások kidolgozásakor a hatodik regionális jelentésben foglaltakat vették alapul, megállapítva, hogy a regionális jövedelmekben,

infrastruktúrában, a humán feltételekben és a vállalkozások versenyképességében fennmaradtak az elmúlt években megfigyelt regionális különbségek.

Az Amszterdami Szerződés a 159–161. cikkelyekben megfogalmazza, hogy a regionális egyenlőtlenségek mérsékléséhez a Közösség elsősorban a Strukturális Alapok révén járul hozzá. A Strukturális Alapok szabályozása 2000-től megváltozott, a prioritásokat háromra csökkentették (Horváth 2001).

A Bizottság irányelveket adott ki a Strukturális Alapok és Kohéziós Alap koordinációjáról (CEC 1999c). A koordináció egy integrált fejlesztési stratégiára épül, amelynek három prioritása van:

- a régiók versenyképességének növelése, hogy munkahelyeket lehessen létrehozni és fenntartani,
- a foglalkoztatás és a szociális kohézió növelése, főként az emberi erőforrás fejlesztésével,
- a város- és vidékfejlesztés a kiegyensúlyozott európai területi fejlődéssel összefüggésben.

A legfontosabb prioritás a regionális versenyképesség, amely a NUTS 2 szintű elmaradott térségek (Objective 1) fejlesztésének elősegítésére szolgál, az irányelvek megfogalmazása szerint a gazdasági növekedés és a foglalkoztatottság feltételeit foglalja össze. Az első fejezet címe kifejezően hangzik: „feltételek a növekedéshez és foglalkoztatáshoz: regionális versenyképesség” (conditions for growth and employment: regional competitiveness). Egyértelműen kijelenthető, hogy az ismertett egységes versenyképesség fogalom megjelent az EU szabályozási gyakorlatában is, nem csak az elemző dokumentumokban.

A regionális versenyképesség javítása két programcsomagból áll, az első az *alapvető tényezők* fejlesztését tartalmazza:

- közlekedési infrastruktúra: hálózatok és rendszerek kiépítése,
- energia: hálózatok, hatékonyság és újrahasznosítható erőforrások,
- telekommunikáció: az információs társadalom kiépítése,
- infrastruktúra: a magas minőségű környezet fenntartása,
- kutatás, technológiai fejlesztés és innováció (K+F): a termelő bázis modernizálása.

A második programcsomag a vállalkozások munkahelyteremtő erőfeszítéseit, munkahelyteremtő vállalkozások létesítését vagy expanzióját háromféle módon ösztönzi:

- vállalkozások támogatása: a KKV-k prioritásai,
- üzleti támogató szolgáltatások: segítség a vállalkozások létesítéséhez és fejlődéséhez,
- különleges lehetőségekkel bíró térségek: környezet, turizmus és kultúra, szociális gazdaság.

A fenti programcsomagokat összevetve a hatodik regionális jelentés öt alaptényezőjével, rögtön nyilvánvalóvá válik, hogy az infrastruktúra élvez elsőbbséget, az első csoport négy alapvető tényezője odatartozik. Szintén alapvető tényezőnek vették a K+F-et, összhangban a második kohéziós jelentéssel, amely nélkül az el-

maradt régiók versenyképességének javítása nem képzelhető el. A munkahelyek létrehozását támogató második programcsomag egyértelműen a KKV-k fejlesztésére szolgál, ami szintén szerepelt a hatodik jelentésben. Két alaptényező maradt ki, a külföldi működő tőke, valamint az intézmények és a társadalmi tőke. Nyilván a külföldi működő tőke bejövételének ösztönzése az adott tagország politikájától függ, az EU külön nem támogatja, az intézmények fejlesztése pedig nehezen írható elő a Strukturális Alapok számára, nem is beszélve a társadalmi tőke mérési gondjairól. Az is megállapítható, hogy az első célcsoport főleg a termelékenység javulását hivatott elősegíteni, a második pedig a foglalkoztatottságot, azaz a regionális versenyképesség két fő komponense elkülönül az irányelvekben is.

A versenyképesség az elmúlt években az *Európai Tanács csújártekezeletein* sorozatosan napirendre került. Az 1999-es Kölni Csúcson általánosságban emelték ki jelentőségét, míg a félévvel későbbi Helsinkii Csúcs részletesebben foglalkozott a versenyképesség, a belső piac, az innováció és az információs társadalom összefüggéseivel. Az utóbbi három elemnek tulajdonított döntő szerepet az európai cégek világpiaei versenyképességében.

A 2000. márciusi Lisszaboni Csúcs új stratégiai célt tűzött ki az Európai Unió elé a következő évtizedre: a világ legversenyképesebb és legdinamikusabb olyan tudásalapú gazdaságává válni, amely fenntartható gazdasági növekedésre képes, több és jobb munkahely teremtésével és nagyobb társadalmi kohézióval. Megerősítik, hogy erre az átmenetre a kutatás-fejlesztés, az innováció, az információs társadalom érdekében folytatott jobb politikával és a belső piac tökéletesítésével lehet eljutni. Modernizálni kell az európai szociális modellt, az egészséges gazdasági növekedés pedig megfelelő gazdaságpolitikai eszközök kombinációjával érhető el. Ezzel a stratégiával az Unió javíthatja versenyképességét, visszanyerheti a teljes foglalkoztatás feltételeit és megerősítheti a regionális kohéziót is.

Összegzés

Tanulmányunkban az EU legfontosabb dokumentumai alapján áttekintettük, hogyan formálódott a versenyképesség fogalma és mit értenek alatta. Napjainkra általánosan elfogadottá vált a versenyképesség egységes fogalma, széles körben használják és a különböző dokumentumokban alkalmazzák is. A regionális versenyképesség nem más, mint a globális feltételek közötti fenntartható regionális növekedés, azaz „megszüntetve-megőrizve” a fejlődés-fejlettség gondolköre lett aktualizálva.

A versenyképesség egységes fogalma az ún. „európai modellt” tükrözi vissza, a közgazdaságtan által favorizált termelékenység mellett az EU-ban egyenrangú feltételként megfogalmazzák a foglalkoztatottságot is. Ezáltal a versenyképesség új tartalmat nyert: az életszínvonal tartós javulását szolgáló olyan fenntartható gazdasági növekedés, amely magas foglalkoztatottság mellett valósul meg.

Az országok, régiók közötti kohéziót hasonlóan mérjük, mint a versenyképességet. A dokumentumok alapján egyértelmű, hogy a regionális kohézió legfontosabb eszköze az elmaradt régiók versenyképességének javítása, amely egyrészt a háttérfeltételekre (infrastruktúra, telekommunikáció, K+F stb.) irányul, másrészt mun-

kahelyteremtő vállalkozások támogatására. Annyiban új szemléletűvé vált a regionális politika is, hogy a támogatásokat egy mérhető szempontrendszerhez próbálja igazítani; akkor támogatandó egy-egy projekt, ha javítja a régió versenyképességét.

A regionális versenyképesség nehezen mérhető fogalom, habár az alapkategóriák (GDP/fő, munkatermelékenység, foglalkoztatottsági ráta) jól becsülhetők, viszont a versenyképesség javítására szolgáló közvetlen és közvetett tényezők csak komplex mutatórendszerrel írhatók le. Ez a mutatórendszer a korábban alkalmazott fejlődés-fejlettség gondolatkör bizonyos aktualizálásával, a globalizáció hatásának figyelembevételével alakítható ki. Mivel az alapkategóriák (pl. GDP) csak nagyobb területi egység esetében mérhetők, ezért az EU is csak NUTS 2 szinten veszi figyelembe a versenyképességet, magyar viszonylatban a régiók mellett megyék, valamint nagyvárosi vonzáskörzetek jöhetnek szóba. Viszont a versenyképességet befolyásoló közvetlen és közvetett tényezőket akár kistérségenként, vagy településenként is lehet elemezni, hasonlóan a sikeresség vizsgálatához.

Jegyzetek

- ¹ A tanulmány a Nemzeti Kutatás-Fejlesztési Program által támogatott, „A magyar régiók és települések versenyképessége az európai gazdasági térben” című, 5/074/2001. számú projekt keretében készült.
- ² Pl. az EU első kohéziós jelentése 4.2. alfejezetének címe: „The single market and competitiveness policy”, az iparpolitikával foglalkozó rész pedig „Industrial competitiveness policy” (CEC 1996, 66–67). Az EU egyik évenkénti jelentésének címe is „European industrial competitiveness”. Hasonlóan az OECD is iparpolitika helyett a fogalom ilyen irányú kibővítését javasolja az iparpolitika új irányával foglalkozva: From 'industrial policy' to 'industrial competitiveness policy' (OECD 1997b).
- ³ A preambulum leszögezi, hogy a malthusi látomással ellentétben a szükségletek a termelés és a foglalkoztatottság növelésével kielégíthetők, az EU elegendő munkahelyet tud teremteni, így el tudja kerülni a fejlődő országokban megfigyelhető magas munkanélküliséget és az ezzel járó egyéb társadalmi problémákat. „Igen, mi képesek vagyunk munkahelyek teremtésére és ezt kell tennünk, ha biztosítani akarjuk a jövőt – gyerekeink jövőjét.” (CEC 1993)
- ⁴ A Fehér Könyv B részének 2. fejezete foglalkozik részletesen a versenyképességgel, a fejezet címe: „The conditions for growth and enhanced competitiveness. A. Towards global competitiveness” (CEC 1993). A jelentés kiemeli 2. fejezetében: „We must increasingly think in terms of competitive rather than comparative advantage”.
- ⁵ A Fehér Könyv használja a kompetitív előny, versenyelőny (competitive advantage) fogalmát, de az általunk áttekintett későbbi dokumentumokban inkább a versenyképesség (competitiveness) kifejezés figyelhető meg, amely 1995–96-tól egyértelműen teret nyert, míg a kompetitív előny fogalma a komparatív előnnyel való elméleti jellegű összevetésekben, főleg makrogazdasági elemzésekben fordul elő.
- ⁶ A fejezet címe: „Regional competitiveness: Factors underlying regional disparities.”
- ⁷ Nyilván ipar alatti nemcsak feldolgozóipart érte, hanem a mezőgazdaságon kívül az összes termelő és üzleti szolgáltatásokat nyújtó tevékenységet, a mezőgazdaságon kívül az összes többi gazdasági ágazatot.
- ⁸ A hatodik periodikus jelentés a régiók számát vette alapul, a második kohéziós jelentés pedig az eltérő lakosságszámú régiók miatt már a lakosság számából indult ki, így pl. az EU lakosságának 10%-át tartalmazó régiók átlagát számolták ki.
- ⁹ Az EU meghatározása szerint urbánusnak nevezzük a legalább 500 fő/négyzetkilométer, rurálisnak a legfeljebb 100 fő/négyzetkilométer népsűrűségű régiót. Az EU lakosságának 49%-a él urbánus régiókban, 24%-a rurális régiókban, míg a többi a közbülsőkben. Megjegyezzük, hogy az OECD rurálisnak a legfeljebb 150 fő/négyzetkilométer népsűrűségű régiót tekinti.
- ¹⁰ Megjegyezzük, hogy magas a szolgáltatásokban foglalkoztatottak aránya néhány turizmusból élő régióban is, ahol viszont alacsony a GDP (pl. Ceuta y Melilla, ahol a foglalkoztatottak 92,6%-a dolgozik a szolgáltatásban, de az egy lakosra jutó GDP csak 72%-a az EU átlagának).
- ¹¹ Az EU agrárgazdasága a GDP-nek csak 2%-át állítja elő, az egy agrárfoglalkoztatottra jutó hozzáadott érték pedig 42%-a az EU átlagának.
- ¹² Az EU-ban az egy főre jutó GDP 1986–96 között évente 2,2%-kal nőtt, amiből 1,8% a termelékenység és 0,4% a foglalkoztatottság növekedésére vezethető vissza. Az USA-ban mind a termelékenység, mind a foglalkoztatottság kb. egyötödével (20%-kal) haladja meg az EU értékét.

Irodalom

- CEC (1993) *White Paper on Growth, Competitiveness, and Employment: The challenges and ways forward into the 21st century*. European Commission, Luxembourg.
- CEC (1994) *Competitiveness and Cohesion: trends in the regions. Fifth Periodic Report on the Social and Economic Situation and Development of the Regions in the Community*. European Commission, Luxembourg.
- CEC (1996) *First Report on Economic and Social Cohesion*. European Commission, Brussels.
- CEC (1997) *Agenda 2000. Az Európai Bizottság véleménye Magyarország Európai Unióhoz történő jelentkezéséről*. Külügyminisztérium, Budapest.
- CEC (1999a) *The Competitiveness of European Enterprises in the Face of Globalisation – How It Can Be Encouraged*. Brussels, COM(98) 718 final.
- CEC (1999b) *Sixth Periodic Report on the Social and Economic Situation and Development of Regions in the European Union*. European Commission, Luxembourg.
- CEC (1999c) *Commission Communication concerning the Structural Funds and their coordination with the Cohesion Fund. Guidelines for programmes in the period 2000 to 2006*. – 1999/C 267/02.
- CEC (1999d) *European Spatial Development Perspective*. European Commission, Brussels.
- CEC (2001) *Second Report on Economic and Social Cohesion*. European Commission, Brussels.
- CR (2000) *Opinion of the Committee of the Regions on „The competitiveness of European enterprises in the face of globalisation – How it can be encouraged”*. – 2000/C 57/05.
- Enyedi Gy. (1996) *Regionális folyamatok Magyarországon az átment időszakában*. Hilscher Rezső Szociálpolitikai Egyesület, Budapest.
- Enyedi Gy. (2000) Globalizáció és magyar területi fejlődés. – *Tér és Társadalom*. 1. 1–10. o.
- Farkas B.–Várnay E. (1997) *Bevezetés az Európai Unió tanulmányozásába*. JATEPress, Szeged.
- Farkas B. (1997) Az Európai Unió regionális politikája a gyakorlatban. – *Tér és Társadalom*. 2. 55–67. o.
- Fujita, M.–Krugman, P.–Venables, A.J. (1999) *The Spatial Economy: Cities, Regions, and International Trade*. The MIT Press, Cambridge (MA).
- Hall, R.–Smith, A.–Tsoukalis, L. (eds.) (2001) *Competitiveness and Cohesion in EU Policies*. Oxford University Press, Oxford.
- Hatzichronoglou, T. (1996) *Globalisation and Competitiveness: Relevant indicators*. OECD STI Working Papers. 1996/5. Paris.
- Horváth Gy. (1998) *Európai regionális politika*. Dialóg Campus, Budapest–Pécs.
- Horváth Gy. (2001) *Regionális támogatások az Európai Unióban*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Iván G. (2001) A 2006 utáni közös regionális politika. – *Európai Tükör*. 2–3. 106–128. o.
- Krugman, P. (1994) Competitiveness: A dangerous obsession. – *Foreign Affairs*. 2. 28–44. o.
- Lengyel I.–Rechnitzer J. (2000) A városok versenyképessége. Horváth Gy.–Rechnitzer J. (szerk.) *Magyarország területi szerkezete és folyamatai az ezredfordulón*. MTA RKK, Pécs. 130–152. o.
- Lengyel I. (2000a) A regionális versenyképességről. – *Közgazdasági Szemle*. 12. 962–987. o.
- Lengyel I. (2000b) Porter-rombusz: a regionális gazdaságfejlesztési stratégiák alapmodellje. – *Tér és Társadalom*. 4. 39–86. o.
- Lengyel I. (2001) Megjegyzések az alföldi régiók versenyképességének megítéléséhez. – *Alföldi Tanulmányok*. 64–89. o.
- Maskell, P.–Eskelinen, H.–Hannibalsson, I.–Malmberg, A.–Vatne, E. (1998) *Competitiveness, Locational Learnings and Regional Development: Specialisation and prosperity in small open economies*. Routledge, London.
- OECD (1997a) *Regional Competitiveness and Skills*. OECD, Paris.
- OECD (1997b) *New Directions for Industrial Policy*. – *OECD Policy Brief*. 3.
- OECD (1998) *The Competitiveness of Transition Economies*. OECD, Paris.
- Porter, M.E. (1990) *The Competitive Advantage of Nations*. Macmillan, London.
- Porter, M.E. (1998) *On Competition*. Harvard Business School Press, Boston.
- Porter, M.E. (2000) Location, Competition, and Economic Development. – *Economic Development Quarterly*. 1. 15–34. o.
- Rechnitzer J. (1998) *Területi stratégiák*. Dialóg Campus, Budapest–Pécs.
- Török Á. (1999) *Verseny a versenyképességért*. H Integrációs Stratégiai Munkacsoport, Budapest.